

Van Maldeghem verklaren dat Congo-Vrijstaat heel graag ten strijde zou trekken tegen de slavernij, maar dat niet kon doen als het geen import- en exportrechten mocht heffen: 'Een aanvoelen van strikte loyauteit gebiedt ons u te zeggen dat wij, zonder douanerechten, zonder de inkomsten die we ervan verwachten, ons niet kunnen aansluiten bij de nobele doelstelling die u zich stelt.'²³¹ Een ijzeren vuist in een fluwelen handschoen sloeg hier op tafel. Eigenlijk zette Leopold het welslagen van de conferentie op de helling. Zelfs in het Belgische kamp fronste men de wenkbrauwen over Leopolds pokerspel. Geen van de Belgen was vooraf geraadpleegd. Maar opnieuw toonde Leopold dat hij over het rasechte instinct van een staatsman beschikte. Als geen ander beheerste hij de krachten waarmee de internationale politiek werkte. Politici moesten nu eenmaal rekening houden met de publieke opinie, en daar besloot Leopold zijn voordeel mee te doen.

De schaakmeester

De morele kruistocht van kardinaal Lavigerie ging intussen door. Die hield groots opgezette toespraken in Londen en Parijs tegen de Arabische slavenhandelaars. Met de vermanende vinger in de lucht verweet Zijne Eminentie dat de slavenhandel nog steeds voortwoekerde in Afrika, ook in de Congo-Vrijstaat. Uiteraard hield Leopold de Fransman in de gaten. Naar zijn smaak bemoeide de zielenherder zich iets te veel met zaken waar hij niets van afwist. Dat de predikende kardinaal intussen grote geldsommen inzamelde, verontrustte hem. Voor je het wist had zo'n Lavigerie genoeg geld om een privé-militie naar Congo te sturen om daar op eigen houtje de slavenhandelaars te bestrijden. Inmenging die Leopold kon missen als kiespijn. Hij zou het niet laten gebeuren. Geslepen als steeds besloot hij van Lavigerie geen vijand maar een bondgenoot te maken. De koning ging aan zijn schrijftafel zitten in de koninklijke villa van Oostende, waar hij nog een zeldzame keer vakantie hield. Hij stelde een brief op die gericht was aan Thys en waarin hij zijn intenties kenbaar maakte: 'Als monseigneur Lavigerie tijdens zijn preektocht geld inzamelt, is het mijn plan om hem in te kapselen. Ik zal de kardinaal voorstellen dat wij een oorlogsschip naar het Tanganyikameer brengen. Dan vallen onze plannen samen. Ik zou niet willen dat de kardinaal in de verleiding komt om zelf te beslissen waar zijn geld naartoe gaat.'²³² En zo geschiedde het ook. Lavigerie kwam naar Brussel om daar het katholieke establishment toe te spreken. Vlak daarvoor ging hij langs ten paleize. Toen hij weer buitenkwam had de koning hem

omgepraat. Zoals iedereen verwachtte, betreurde de kardinaal het in zijn Brusselse toespraak dat er nog steeds slavenhandelaars in Congo-Vrijstaat actief waren. Maar hij weet dit aan een gebrek aan middelen. Hij riep België op om zijn vorst bij te staan in diens taak. Lavigerie zag ook af van een internationaal vrijwilligerskorps. Een antislavernijexpeditie kon slechts in samenwerking met de koloniale overheid tot stand komen. Wat was Lavigeries eerste voorstel? Jawel, een marinestoomschip op het Tanganyikameer. Zo konden de slavenkaravanen op weg naar de Indische Oceaan geblokkeerd worden. Het was exact wat Leopold hem had ingelepeld. Want wat was het extra gevolg, waarover niemand repte en dat Lavigerie allicht over het hoofd zag? In één beweging kon Leopold op die manier de Arabische ivoorhandel onder controle krijgen en het ivoor afleiden naar de Congomonding. Zoals steeds gingen humanitaire belangen hand in hand met financieel-economische overwegingen. Maar zijn alliantie met de kardinaal was natuurlijk een van de troeven die hij in de antislavernijconferentie op tafel kon leggen.

Even belangrijk was dat vele Europese regeringen onder druk van hun eigen publieke opinie stonden. Want ook zij hadden steeds geargumenteerd dat de slavenhandel uitgeroeid moest worden. Sommige – zoals Frankrijk – hadden zelfs gezegd dat dit de ultieme bestaansreden was van hun kolonies. Leopold speculeerde erop dat geen van deze regeringen zich onmaskerd wilde zien als hypocrieten die commercie boven het hoge morele doel stelden. Als ze de conferentie lieten mislukken omdat ze Congo-Vrijstaat niet de middelen gunden om de slavernij uit te roeien, zou niet Leopold te kijk staan, maar wel al die verkozen politici. Al dat leopoldiaans strategisch vernuft wierp vruchten af. Overbluft gingen alle afvaardigingen uiteindelijk akkoord, met uitzondering van Nederland en de VS. Weer had de koning der Belgen het dus bijzonder slim aangepakt. Het principe van vrijhandel werd gehandhaafd en de EIC kreeg niet het recht op invoerrechten. Maar ze kreeg wel de toestemming om een exportheffing van maximaal 10 procent op te leggen. Bovendien verkreeg

hij ook de controle op de wapenhandel en de handel in alcoholische dranken, en vergrootte hij zijn greep op het ivoor. Leopold droeg er zorg voor zijn overwinning zo onopvallend mogelijk te maken. 'Weerhoud de kranten waarop u invloed heeft, en meer bepaald de *Journal de Bruxelles*, om al te triomfalistisch te zijn, zo verzoek ik u', vroeg Leopold aan de eerste minister. 'De Fransen zouden het ons duur betaald kunnen zetten in andere kwesties.'²³³

Als een grootmeester in het schaken sloopte de slimme vorst niet alleen de defensie van zijn tegenstanders, maar wist hij uit elke zet ook een beetje winst te puren. Terwijl de besprekingen aan de gang waren, riep hij eerste minister Beernaert naar Laken. Die viel haast van zijn stoel bij het nieuwste idee van het staatshoofd. Kon België de Vrijstaat misschien een lening toekennen? Beernaert streek ongerust over zijn lange bakkebaarden. Had Leopold het parlement niet beloofd om nooit financiële steun van de Belgische belastingbetaler te vragen? Ja, dat had hij. Maar die belofte was gemaakt in argeloze tijden en de kachel moest nu eenmaal roken. Leopold wilde daarom dringend 25 miljoen frank hebben. Een kolossaal bedrag. Geld dat België renteloos zou lenen aan Congo-Vrijstaat. 5 miljoen zou direct worden overgemaakt, de overige 20 miljoen in jaarlijkse termijnen van 2 miljoen. Na afloop kon België beslissen of het Congo al dan niet zou annexeren. Werd de overname afgewezen, dan moest het geld nog eens tien jaar later afgelost worden, ditmaal mét rente. Beernaert, die zijn ministerportefeuille aan Leopold te danken had, zag geen reden om dwars te liggen. Samen dokterden ze een plannetje uit om het parlement overstag te doen gaan. Hoogst merkwaardig was dit alles. Ten eerste was het niet de eerste keer dat België met geld over de brug moest komen, in weerwil van Leopolds belofte. Een eerste maal gebeurde dat in 1887. Met instemming van het parlement werd een Congolese lotenlening uitgeschreven van maximaal 150 miljoen frank. Het werd een mislukking. Twee jaar later investeerde de Belgische staat rechtstreeks 10 miljoen frank (omgerekend 60 miljoen euro) in de Belgische Compagnie du Chemin de Fer du Congo voor

de aanleg van de strategische, maar risicovolle spoorlijn tussen Matadi en Léopoldville. Maar de lotenlening faalde en de spoorweg bracht nog steeds geen cent op. Nog onbevattelijker was het feit dat de Belgische staat geen inzicht kreeg in de eindbestemming van al zijn investeringen. Maar dat alles werd met de mantel der liefde bedekt. Rond het einde van de conferentie hadden Leopold en Beernaert een deal. Hun tactiek luidde als volgt. Ze zouden wachten op een succesvolle afronding van de conferentie, waar Leopold als overwinnaar uit tevoorschijn zou treden. Vervolgens, op 3 juli 1889, zou Beernaert het parlement toespreken. Het zou een gedenkwaardige zitting worden.

Eerst kwam Beernaert met een opzienbarende mededeling: koning Leopold II had te kennen gegeven dat hij Congo-Vrijstaat na zijn dood aan België zou afstaan. Leopold bevestigde dat in zijn testament van 2 augustus 1889. Wat de lening van 25 miljoen betrof, die zou België na tien jaar recht geven om het annexatieproces in te zetten. Het akkoord stond bol van de dubbelzinnigheid. Zowel Leopold als de Belgische staat hielden alle mogelijkheden open. België kon annexeren, maar ook niet. En wat was de sanctie als Leopold uiteindelijk Congo niet zou afstaan? Die was er niet. Met enige vooruitziendheid werd alvast nagedacht over hoe het land zichzelf het recht kon geven om een kolonie te bezitten. Maar aan de andere kant wilde het zich niet binden. België kon net zo goed afzien van annexatie. In dat geval kreeg de koning tien jaar uitstel van afbetaling, zij het tegen een rente van 3,5 procent. Een van de meest gewenste garanties die Leopold bood, was transparantie. Vanaf 1891 verwierf de Belgische regering inzage in Congolese begrotingen en rekeningen en inspraak in de uitgifte van leningen. Maar één wezenlijk aspect kon ze niet controleren: waaraan werd het Belgische geld precies besteed?²³⁴ Een blik in de interne werking van de Vrijstaat maakt duidelijk waarom. Het departement Financiën blonk er niet bepaald uit in transparantie. De echte spilfiguur was hier thesaurier Henri Pochez. Die was belast met het beheer van alle inkomsten en uitgaven, zowel in Europa als in Afrika. Pochez was in zijn functie van schatkistbeheerder verantwoor-

delijk voor het beheer van zowel de boekhouding van de Congolese schuld, als die van de schatkist. Henri Pochez was dus tegelijk boekhouder, kassier en controleur.²³⁵ Ondanks het feit dat de Belgische staat massaal geld pompte in de Vrijstaat, was het dus deze door Leopold benoemde Vrijstaatambtenaar die de geldstromen in kaart bracht, en niet de Belgische administratie. Nooit was er echt sprake van een externe Belgische controle, noch door de regering, noch door het parlement, noch door het Rekenhof. Maar ook dat leek niemand een onoverkomelijk bezwaar. België leefde in de overtuiging dat de 25 miljoen goed besteed zouden zijn zonder dat het enige verplichting op zich laadde jegens Congo, terwijl het toch rechten verkreeg die misschien ooit veel geld konden opleveren.

Met een onderstroom van gelatenheid mopperde de Kamer wat opmerkingen en keurde het allemaal goed. En waarom keurde ze het goed? Omdat Beernaert en Leopold in hun plan rekening hadden gehouden met een heel bijzondere timing: ze deden het wetsvoorstel precies op het moment dat het vijfentwintigjarig jubileum van Leopold als regerend vorst werd gevierd. Een vorst wiens filantropisch imago intussen ook gesterkt was door de conferentie. Een koning die mocht rekenen op de steun van talrijke menslievende organisaties. Kon men dat luisterrijke moment besmetten met een opgestoken vinger van het parlement aan de monarch? Ondenkbbaar. Om het geheel ten slotte in een zinderende sfeer van feestvreugde onder te dompelen, werd ook de legendarische Stanley nog een keertje van stal gehaald. Het bezoek van de wereldster aan België verliep deze keer niet in de discretie van koninklijke coulissen, maar ging gepaard met talrijke festiviteiten en eerbetuigingen. De held werd van de ene stad naar de andere feestzaal gezeuld, gaf toespraken en interviews, en liet geen gelegenheid onbenut om het economisch nut en de rol van de Vrijstaat in de strijd tegen de slavenhandel in de verf te zetten. Alleen de schrandersten hadden door dat hier een gigantische marketingactie voor Congo-Vrijstaat aan de gang was. Zijn aankomst in Brussel zou Stanley zich herinneren als een van de hoogtepunten van zijn leven:

'Ik werd ontvangen met een overdonderend vertoon van militaire en burgerlijke eerbetuigingen. Op de hele weg naar het Koninklijk Paleis, waar ik zou logeren, stonden troepen opgesteld waarachter enthousiaste mensen hun "vivats" scandeerden. Het leek mij dat er een grote omslag was gekomen in de Belgische publieke opinie over het belang van Congo. Toen ik er voor het eerst heen ging, spuiden de Belgische kranten niets dan kritiek. Die was helemaal verstomd. De Koning werd erkend als "de grote weldoener van de natie."²³⁶ Die koning wist maar al te goed wat hij aan Stanley te danken had. Hij vereerde hem met de Leopoldsorde. Elke ochtend van halftien tot het middaguur kwamen ze trouwens samen in Leopolds werkkamer in het paleis. Leopold had de gewoonte aangenomen om tijdens zulke tête-à-têtes met zijn rug naar het raam te zitten, aan een grote, met marmer ingelegde tafel. Gesprekspartners zaten aan de andere zijde. Schrijfpapier, inktpotten en pennen lagen binnen handbereik: 'Minstens vijftig keer ben ik in die kamer geweest, maar nu was het drieënhalf jaar geleden dat ik haar had betreden. Er was niets veranderd, behalve wij beiden. De prachtige bruine baard van de koning was grijs geworden van oor tot oor; mijn eigen haar, ooit staalgrijs, was nu zo wit als de sneeuw in Snowdon tijdens de winter. Glimlachend zinspeelde ik op de veranderingen die de tijd in ons had teweeggebracht sinds we elkaar voor het eerst hadden gesproken in juni 1878.'²³⁷ Ach ja, de koning moest toegeven dat hij de ouderdom begon te voelen. Hij was de vijftig voorbij en het onthouden van namen was een probleem geworden. Maar hij wandelde nog steeds elke dag zijn kilometers.

Leopold was geen man van filosofische bespiegelingen. Hij kwam snel ter zake. 'Now, mister Stanley', bracht Leopold uit. 'Ik voel wel wat voor uw ideeën over de bestrijding van de slavenhandel en meer bepaald uw idee om de slavenhandelaars om te scholen tot politiemannen en soldaten.' Heel de Congolese situatie werd onder de loep genomen. 'Hij luisterde naar me met de ononderbroken aandacht van iemand die ingelicht wordt over een landgoed dat hij zopas heeft geërfd en waarvan hij niets kent', schreef Stanley. Leopold vroeg hem

of de inboorlingen het in zich hadden om te werken zoals men dat in Europa gewoon was. Nee, dat kenden ze niet, aldus Stanley, maar hij was nog geen enkele stam tegengekomen waaraan in een jaar of twee niet de zin tot werken bijgebracht kon worden. Hoewel dat niet met al te veel geweld gepaard moest gaan. Hij weidde uit over de relaties met de zwarte bevolking. Ze kenden geen arbeidsethiek, hadden geen benul van productieprocessen en de noodzaak om elke dag te werken. Maar daar kon wat aan gedaan worden. 'Het neemt tijd, meestal een jaar, om een groep onbeschaafde negers te trainen en wat discipline bij te brengen', aldus Stanley. Die prees twee vormen van disciplineren aan, de zweep en de ijzers: 'De eerste methode vind ik weerzinwekkend, zeker als men er echt op los slaat; men verwondt en verminkt uiterekend de persoon wie men zelfrespect wil bijbrengen, een vorm van waardigheid wil geven, en van wie men verlangt dat hij u enigszins gaat waarderen. De beste straf is hen aan de ketting te leggen. Zonder te verwonden of verminken, zonder het lichaam te martelen zorgt deze methode voor schaamte en ongemak. De gevangene benijdt al gauw zijn vrienden om hun vrijheid en betreurt zijn domme gedrag; hij die in de ijzers ligt, hoopt dat zijn meester nog terugkeert voor het einde van de straf en hem op vrije voeten stelt; maar een pardon mag men slechts toestaan bij goed gedrag en de bereidheid tot werken.'²³⁸ Veel van Stanleys Europese medewerkers hadden dit inzicht niet. Brussel zond hem avonturiers en militairen. 'Ze weten niet hoe ze tot sociale omgang met de inboorlingen moeten komen, ze begrijpen de taal niet, ze doen niet de minste moeite om hen te leren kennen door met hen te praten, ze weten ook niets af van zakendoen, ze zijn onpraktisch en denken de hele dag door in militaire termen.'²³⁹ Stanley vertelde aan de koning: 'Goede wegen door het woud, een zachtaardige behandeling van de mensen daar en een faire verloning voor hun arbeid zal de invloed van de blanke snel doen toenemen. Geruchten reizen daar snel rond; het is vreemd hoe snel zowel goed als slecht nieuws daarginds zijn weg vindt. Als we het goed doen, dan zal maand na maand het aantal inboorlingen dat wil samenwerken met de blanke toenemen.' Adviezen die Leopold in de wind sloeg.

Stanley legde de koning ook uit dat er nog enorme stukken tropenwoud onontgonnen waren. 'Als alle olifanten in Afrika uitgeroeid zijn, gaan we daar nog zeker genoeg dieren vinden om de ivoorhandel vol te houden, mits we de slachtpartijen van die dieren in toom houden.' Leopold was blij dat te horen. Opnieuw drong Stanley erop aan dat er een spoorweglijn tussen Matadi en het binnenland moest komen. Leopold antwoordde dat hij ermee bezig was. Stanley wees de vorst ook op het potentieel van rubberwinning. 'Je kunt het aan bijna elke boom vinden. Toen we ons een weg door het woud baanden, regende het letterlijk rubbersap. Onze kleren hingen er vol van. De Congo telt zo veel zijrivieren dat een goed georganiseerd bedrijf hier gemakkelijk een paar ton rubber per jaar kan winnen. Je hoeft maar zo'n rivier op te varen en de takken met rubber hangen bijna tot in je schip.'²⁴⁰ Stanley vergiste zich. Het rubber zou niet met tonnen, maar met duizenden tonnen tegelijk gewonnen worden. Maar dat wisten geen van beide heren op dat moment.

Leopolds allerbelangrijkste prioriteit was om het Congoproject niet te laten stranden en zijn persoonlijke financiële ondergang te vermijden. De economische situatie van de Congo-Vrijstaat was zonderogen verslechterd. Het faillissement kwam akelig dichtbij. Hoe de vlag er precies bij hing, wist bijna niemand. De meest relevante documenten bewaarde de koning zelf in een van de veertien enorme ijzeren koffers waarvan alleen hij de sleutel had. Leopold zou in de volgende jaren regelmatig de rekeningen verbranden, net zoals hij ook sommige jaargangen van de boekhouding van de Civiele Lijst en zijn privéfortuin in de as legde. Het mag een raadsel heten hoe hij de groeiende papierberg en de bijbehorende problemen beheerde. Bovendien moest de koning in december 1886 het overlijden betreuren van Adrien Goffinet. Met het overlijden van de baron viel Leopolds regelaar weg. Maar hij werd meteen en zeer doeltreffend opgevolgd door zijn zonen, twee doctors in de rechten. Allebei vrijgezel bewoonden ze samen een mooi herenhuis in de Wetenschapsstraat. Leopold benoemde Constant Goffinet tot 'Beheerder van de Civiele Lijst en

van het privébezit van de Koning'. Voor broer Auguste werd een nieuwe functie gecreëerd, 'Secretaris van de Bevelen van de Koning en de Koningin'. Vager kon die functieomschrijving niet zijn en dat was natuurlijk wat Leopold ook wilde. Tot aan de dood van de koning zouden de zonen van Adrien Goffinet diens vertrouwenspersonen bij uitstek zijn. Door zijn functie was baron Constant Goffinet op de hoogte van alle financiële en immobiliaire transacties die Leopold ondernam. Net als zijn vader was hij raadgever en tussenpersoon in alle mogelijke aangelegenheden. Broer Auguste Goffinet anderzijds wist meer van de Congolese financiën af. Met grote zin voor geheimhouding – zoals we weten een door Leopold hooggewaardeerde kwaliteit – beheerde Auguste het 'Fonds spécial africain'. Alles wat met de inkomsten van de Congostaat te maken had, ging door zijn handen.

Met list en mysterie spande dit driespan zich in om het hoofd boven water te houden. Om de kosten te dekken moest de Vrijstaat het zien te rooien met de jaarlijkse lening van 2 miljoen frank die het Belgisch parlement in 1890 had toegestaan, en met de exportrechten die de mogendheden op de antislavernijconferentie hadden vergund. Aangezien ze tot 1892 wachtten om die goedkeuring ook daadwerkelijk te

Auguste Goffinet (1857-1927), de tweelingbroer van Constant, was op de hoogte van de financiën in Congo.

(Geen foto graaf bekend)

Constant Goffinet (1857-1931) was een van de vertrouwenspersonen van Leopold II en was intendant van diens Civiele Lijst.

(Geen fotograaf bekend)

ratificeren, diende Leopold in die cruciale jaren ook die inkomsten te derven. De gerezen moeilijkheden leenden zich niet tot eenvoudige oplossingen. Toch dacht de koning dat die bestonden. Wat kon er eenvoudiger zijn dan dat de staat zich rechtstreeks met de handel ging inlaten? Waarom, zo redeneerde hij, zou hij niet mogen profiteren van de vruchten van al zijn inspanningen? Waarom zouden alleen privéfirma's zoals die van Thys mogen genieten van de opbrengsten? Nu kwam pas goed aan het licht hoe nefast de grootmachten op de Conferentie van Berlijn hadden gehandeld door de EIC als een soort privéstaat te erkennen maar haar douane- en andere taxatierechten te ontfangen, waardoor ze dus eigenlijk geen bestaansmiddelen had. Tegelijk bleek hoe ondoordacht de beslissing van de Belgische regering en parlement in 1885 was geweest om de handen af te trekken van Leopolds Congoproject en hem zijn gang te laten gaan. Hoe dan ook: het resultaat was dat hij er alleen voor stond. Zoals zal blijken was dat geen vooruitziende strategie van de regering en al helemaal niet van de koning. De EIC moest vechten om te overleven en in zo'n positie neemt men nu eenmaal geen genuanceerde beslissingen. Met name de humanitaire motieven verdwenen nu helemaal naar de

achtergrond. Gedreven door de wil om zijn Afrikaanse natie te behouden en tegelijk winstgevend te maken zocht Leopold naar directe opbrengsten. En zo belandde zijn Congobeleid stilaan op het hellend vlak dat zou leiden tot zijn morele en politieke ondergang.

De eerste stap naar de afgrond werd genomen op 21 september 1891. Op die dag vaardigde Leopold een geheim decreet uit dat mede-ondertekend werd door Van Eetvelde. Daarin werden de Congolese staatsambtenaren gelast 'de noodzakelijke en dringende maatregelen te nemen om de domaniale vruchten te vrijwaren voor de staat, met name ivoor en rubber'. Een onbegonnen opgave. De Congo-Vrijstaat beschikte nauwelijks over de middelen om Leopolds opdracht te vervullen. Het directe gevolg van zijn geheime decreet was dat de Vrijstaat een feitelijk monopolie invoerde op de twee belangrijkste producten: rubber en ivoor. Men schakelde over op gedwongen arbeid. Daar zat een logica achter. De budgetten van de EIC waren schaars. Zoals elke staat had hij belastinginkomsten nodig. Gedwongen arbeid werd voorgesteld als een vorm van fiscaliteit. Bij afwezigheid van een geldeconomie konden de inlanders met arbeid betalen voor de kosten van de opbouw van een nieuwe staat, de administratie, het leger en de beschaving. Maar zelfs dat zou niet volstaan. Leopold beseftte dat zijn Congostaat niet op eigen houtje in staat was om hier economische activiteiten te ontplooiën. Dus vroeg hij aan de zakenwereld om de exploitatie namens de staat uit te voeren. Enorme gebieden werden in concessie gegeven aan private maatschappijen waarin de Congostaat een meerderheidsaandeel behield. In ruil kreeg het bedrijf een exploitatiemonopolie in het haar toegewezen gebied. Op 2 augustus 1891 werd de Société Anversoise du Commerce au Congo, kortweg de Anversoise, opgericht. Ze was gevestigd op de Antwerpse Begijnenvest nummers 104 tot 110. Op 6 augustus volgde de Anglo-Belgian India Rubber and Exploration Company, oftewel Abir. In beide firma's had Leopold een financieel belang. Bovendien werden ze bestuurd door zijn commerciële vrienden uit Antwerpen. Alexandre de Browne de Tiège, afkomstig uit Beveren, was mede-

stichter van de rubbermaatschappij Abir en werd voorzitter van de Anversoise. Alfred Osterrieth was een van de leidende figuren in Abir en importeerde Congolese cacao. Een andere van Leopolds zaken-vrienden was Arthur Van den Nest, Antwerps schepen van financiën en voorzitter van Abir. Hij zetelde net als Osterrieth ook in de Antwerp Bell Telephone Company, de Antwerpse maatschappij die de eerste telefoonlijnen in Congo aanlegde. Dan had je nog Alexis Mol, een persoonlijke vriend van Leopold met belangen in zowel Abir als Bell. Een zakenman die goed geld had verdiend met de koffie- en cacao-import uit Congo. Ten slotte Eduard Bunge, door Leopold 'mon grand ami Anversois' genoemd. Bunge commercialiseerde al het ivoor dat uit Congo arriveerde. Ook hij zat zowel in Abir als in de Anversoise. Netwerking die mede tot stand kwam onder de auspiciën van de politicus van dienst, de liberale burgemeester Jan Van Rijswijck, die Leopolds koloniale politiek genegen was. Beide ondernemingen boerden goed. In bepaalde jaren bedroeg de winst vijfmaal het eigen kapitaal. In ruil voor de zeer ruime ontginningsrechten stonden beide firma's een deel van de winst af aan de Congostaat, die er ook een controlerecht op uitoefende. Zulke bedrijfstechnieken waren eerder al toegepast in Nederlands-Indië en Oost- en Mid-den-Afrika. Maar die projecten waren behoorlijk gekapitaliseerd en omlijst. De Anversoise en Abir daarentegen waren in allerijl opgezette avonturen, povertjes bemand en weinig doordacht. Mede daarom hielden de grote financiële instellingen van hun tijd, met name de Société Générale, er hun handen van af. Het zou flink mis met ze gaan. Winst werd er wel degelijk gemaakt. Maar de twee firma's zouden berucht worden door hun keiharde opstelling ten aanzien van de arbeidsomstandigheden en de onmenselijke behandeling van de inlanders. En, zeer belangrijk, ze mochten namens de staat ook de gebieden waar ze opereerden administratief beheren. Ze kregen zelfs het recht op politionele bevoegdheid en dus de bevoegdheid om geweld te gebruiken. Met name in die concessiegebieden zou later de situatie nog erger ontsporen dan in het Kroondomein.

Arthur Van Den Nest (1843-1913), Antwerps schepen van Financiën en voorzitter van Abir.

(Ets en gravure door Jos Aerts, Felixarchief, Antwerpen)

Onmiddellijk schreeuwden andere privébedrijven moord en brand. Ook zij hadden zopas geïnvesteerd. Ook zij wilden daar de vruchten van plukken. En niet alleen de bedrijven waren ontstemd. Ook in de inner circle rommelde het. Lambermont tekende bezwaar aan, net als de beheerder van de financiën van de Vrijstaat, Hubert van Neuss. De Belgische eerste minister Beernaert, die er strikt genomen niets mee te maken had, dreigde ontslag te nemen. Wat hij vervolgens achterwege liet. De meest kritische van alle leopoldisten was wel Émile Banning. Hij was geschokt en hoewel hij niet verkeerde in een positie om daar blijk van te geven, deed hij het toch. Verbijsterd over zichzelf legde Banning zijn bezwaren op de tafel van zijn baas, in de vorm van een memorandum: 'De doctrine van staatseigendom van land die sinds 1890 tot stand komt, is het exacte tegendeel van vrijhandel. De nieuwe doctrine is verwerpelijk en gaat zowel in tegen de natuurlijke rechten van de inheemse bevolking, die werkelijk ontgriefd zal worden, als tegen de rechten van mogendheden zoals bepaald in de Akte van Berlijn.'²⁴¹ Harde woorden. Je moest het durven. Leopold zag Banning nu aan voor wat hij in feite ook was: een romantische imperialist van de gevaarlijkste sentimentele soort. Na meer dan dertig

jaar samenwerking ontsloeg Leopold hem onmiddellijk. Letterlijk en figuurlijk. Maar hij wijzigde wel iets aan zijn Congobeleid, of beter gezegd: hij verfijnde het. Daar had zijn vroegere ordonnans Albert Thys de hand in.

Tussen Thys en de vorst liep het scheef. De importheffing, het staatsmonopolie op rubber en ivoor, en de uitbesteding van de beste gronden aan Abir en de Anversoise botsten stuk voor stuk met de belangen van de groep-Thys en dochterbedrijven. Tussen de twee voormalige partners laiden de emoties nu hoog op. Het conflict werd nog versterkt door het sterke wantrouwen van de vorst tegenover zijn vroegere ordonnans. Leopold had al een tijdje in de gaten dat de groep-Thys heel wat potentiële staatsinkomsten in haar eigen beurs liet verdwijnen. Er waren onder meer verdenkingen dat een medewerker van Thys, de illustere ontdekkingsreiziger Cameron, niet te vertrouwen was op het gebied van kostbare mineralen. Cameron zou ervoor hebben gezorgd dat de vorst zijn rechtmatige deel van de winsten in Katanga niet kon terugverdienen. Hij was daar volgens de vorst in geslaagd door de boekhouding te vervalsen. Het zorgde allemaal voor conflictstof. Thys' weerspannigheid bleef niet zonder gevolgen. Leopold schakelde de Société Générale in, maakte haar bevoorrechte partner in Congo en beconcurrerde zo indirect de bedrijven van Thys. Dit belette Thys niet zijn macht in de kolonie uit te breiden, een bank op te richten, en in mijnbouw, handel en zeetransport actief te zijn.²⁴² Tussen de Vrijstaat en de groep-Thys ontspon zich een woordenstrijd. Thys sloeg terug. Hij startte een echte lobbycampagne om Belgische politici en journalisten ervan te overtuigen dat België dringend de Congostaat uit de handen van de koning moest nemen. Dat Leopold fors zou reageren, had Thys kunnen weten.

25

De lobbykoning

Op 28 augustus 1892 was baron Léon de Béthune aan het genieten van zijn vakantie. Samen met de familie leunde hij achterover in het kasteel Grimonster-Ferrières bij Hoei. Een rust die op opwindende wijze verstoord werd toen daar rond de middag een telegram werd bezorgd. Hij was afkomstig van het paleis. De koning nodigde hem uit in Oostende. Daar werd hij reeds de volgende dag verwacht om halfzeven 's avonds in de koninklijke villa. 'Mocht u vrij zijn, dan nodig ik u uit voor het diner. Als u dat past, kunt u blijven overnachten en 's ochtends de eerste trein huiswaarts nemen', had Leopolds ordonnansofficier, graaf Chastel Andelot, erbij geschreven. De Béthune had de smoor in omdat hij zijn welverdiende vrije tijd moest opofferen. Hij zag op tegen wat een lange reis beloofde te worden. Maar als de koning riep... De volgende avond, een uur vroeger dan gepland, nam de baron zijn intrek in wat hij aan zijn vrouw Anne beschreef als 'een charmante kamer met een mooi salon dat uitkijkt op zee'.²⁴³ De koning zelf was nog niet te zien. Maar om halfzeven stipt verwelkomde hij de Béthune en de staf aan tafel. Het diner duurde anderhalf uur, waarna de vorst de Béthune apart nam in zijn werkkruimte. De Aalstenaar lag goed in conservatieve en kerkelijke kringen, beschikte over de gave van het woord en voerde een goede pen. Die wilde Leopold inschakelen. In de zomer van 1892 woedde een hevige strijd achter de schermen over wie de exploitatie van de rijkdommen in de Vrijstaat mocht hebben. De koning? De Belgische staat? Of de privébedrijven van de Brederodestraat met